

Riigikogu Toimetised kutsus 27. mail vestlusringi kolm sotsiaalpoliitika asjatundjat rääkima majanduslanguse tingimustes kalliks osutunud sotsiaalsüsteemist.

Vestlusringist võtsid osa Tervise Arengu Instituudi direktor Maris Jesse, Tallinna Ülikooli riigiteaduste instituudi võrdleva halduspoliitika professor Anu Toots ja Riigikogu sotsiaalkomisjoni liige Tõnis Kõiv (Eesti Reformierakond). Vestlusringi juhtis ja tegi jutuajamisest valiku RiTo peatoimetaja Helle Ruusing.

Põhiväärtuseks solidaarsus

H. Ruusing: Eesti on olnud peaaegu kakskümmend aastat iseseisev. Mis iseloomustab kahe aastakümne jooksul Eesti sotsiaalpoliitikat?

A. Toots: Ütleksin, et kasvav peataolek. 1990. aastate alguses arutleti selliste fundamentaalsete küsimuste üle, nagu millist heaolupoliitikat me üldse tahame ja milline mudel on meie jaoks hea valik. Algul kalduti Bismarcki mudeli poole, siis otsustati, et teeme ikka minimalistliku riigi. Praegu selliseid küsimusi minu meelest keegi enam ei esita, räägitakse pisikestest detailidest, näiteks kui suur peaks olema töötuskindlustuse maksemäär. Mulle tundub, et see on üldine peataolek. Täna *ad hoc* meetmed, mis olid vajalikud üleminekuperioodi alguses, näitavad, et oleme sealsamas tagasi. Meil on majanduskriis, väga kõrge töötuse tase, me ei tea, mida teha, ja reageerime sellistele kõige valusamatele kohtadele hetkemeetmetega, suutmata mõelda, millised on nende kõrvalmõjud ja millised kaugemad mõjud.

M. Jesse: Ma ei ole päris nõus, et meil on täielik peataolek. Kui võtta sotsiaalsüsteem väiksemateks juppideks ning vaadata kitsalt tervishoidu ja tervise sotsiaalkaitse osa ravikindlustust, siis näeme 1991. aastal kokku lepitud põhiväärtustest kinnipidamist. Põhiväärtus on olnud solidaarsus, mis tähendab, et need, kes on tervemad ja suurema sissetulekuga, aitavad katta nende inimeste kulutused arstiabile, kes on haigemad ja väiksema sissetulekuga või kellel sissetulek üldse puudub. Oleme teinud organisatsioonilisi arendusi haigekassa struktuuris, täpsustanud seadusandlikult seda, mis ravikindlustuses on ja mida seal ei ole, aga fundamentaalne põhiväärtus solidaarsus on tõesti kogu aeg sees olnud. Kui võtta töötutele pakutavad teenused, siis ka siin on olnud suund sellistest universaalsetest töötute abirahade maksmistest töötuskindlustuse poole. Nüüd viimaste muudatustega ühendati kaks sama mündi erinevat poolt ehk rahaline toetus töötuse ajal koos abiga töö otsimisel. Seega on ka siin toimunud loogiline ja täiesti sihipärane areng. *Ad hoc* tegutsemist on minu hinnangul ehk rohkem just peretoetuste poolel. Alustasime vaese riigina, makstes pisikesi toetusi kõigile. Rikkamaks saades asusime erinevaid toetusi juurde lisama, aga sellist aega, kus oleks mõeldud, et keda me üldse tahame oma peretoetuste süsteemiga toetada, ei ole tegelikult olnud. Arvan, et peretoetuste süsteemis leiamegi kõige rohkem valimisloosungitest tulenenud poliitilise iseloomuga elemente. Sellele on oma 2009. aastal valminud peretoetuste uuringus tähelepanu juhtinud Poliitikauuringute Keskus Praxis.

T. Kõiv: Kui mõelda meie sotsiaalmudelile, siis süsteemid on suures osas välja ehitatud ja toimivad. Näiteks puuetega inimeste toetamise süsteem on üles ehitatud ja nüüd seda parandatakse. Ongi mõistlik ja normaalne, et parandatakse. Perepoliitika on meil viis aastat toiminud vanemahüvitise süsteem, mis on küll kallis, aga avaldanud selget mõju. Pensionide puhul võime praegusesse majandusolukorda jõudnuna öelda, et oleme nende väljamaksmisega võib-olla raskustes, mis oli ette teada, aga sellegipoolest on see süsteem väga selgelt seotud sotsiaalmaksu laekumisega ja ta toimib. Tervishoiusüsteem tervikuna näitab väga head sinna pandava raha ja tulemuse suhet ehk hinna ja kvaliteedi suhe on väga hea. Loomulikult on siin kohti, mida annab paremaks teha ning seda ka pidevalt

tehakse. Väga rahul võiksime olla haigekassasüsteemiga, samuti ei saa jätta märkimata esmatasandi tervishoiu ülesehitamist. Mis tööpoliitikasse puutub, siis mõned aastad tagasi nautisime pea täielikku tööhõivet. Tööd said sisuliselt kõik, kes vähegi soovisid ja tahtsid. See on mõnevõrra uinutanud ka töötajatele suunatud poliitikaid ja tegevusi ning tööturuteenuseid (nõustamist, ümberõppevõimaluste loomist), kuid nüüd on siin ärkamine juba toimunud. Vastu on võetud uus töölepingu seadus, ühendatud on töötukassa ja tööturuamet. On aru saadud, et töö, mida tuleb teha töötuga, et ta uuesti tööle saaks, on individuaalne. Nii nagu muudki tegevused sotsiaalpoliitikas peavad muutuma üha individuaalsemaks.

Kasvava ajapuuduse tingimustes

H. Ruusing: Kas kõik need osad, millest Eesti sotsiaalpoliitika koosneb, võiksid teie arvates põhimõtteliselt jääda, selles ei ole midagi ülearu, ei ole midagi puudu?

A. Toots: See oleneb ilmselt sellest, mida osana defineerida ja kui detailseks minna. Arvan, et olulisemaid küsimusi ongi see, kuidas osad omavahel kokku mängivad. Mul on kahtlus, et Praxis on vist ainus, kes püüab üht-teist analüüsida. Aga ma ei ole kindel, et niisugune mõtteviis poliitiliste otsustajateni on jõudnud.

M. Jesse: Mina ei saa samuti öelda, et meil on kõik paigas. On sotsiaalkindlustuse liike, mis tunduvad olevat rohkem paigas, olles ennast ja oma vastupidamisvõimet läbi mitme kriisi juba tõestanud. Aga on kohti, kus on kaost ja *ad hoc* otsustest elemente rohkem. Pean nõustuma Anu Tootsiga: kui lugeda Praxise uuringut ja kuulata, kuidas poliitikud sellele uuringule viitavad, jääb mulje, et viidatakse ainult lausele, mis meeldib. Aga kui kolm lauset tagapool on lause, mis parasjagu ei sobi, siis seda ignoreeritakse. Seetõttu tundub, et selliseid uuringuid kasutatakse poliitilises otsusetegemises ikkagi väga mosaiikselts, nähes seal ainult seda mosaiigitükki, mis parasjagu endale sobib.

T. Kõiv: Pean kahetsusega ütlema, et eelarvega seotud otsused langetatakse paljuski pideva ja üha kasvava ajapuuduse tingimustes, ehkki teame kõik, et kiirustades ei tehta häid asju. Tegelikult peaks kärpimisega tegelema üks ministeerium, rahandusministeerium. Seal ei tule mitte ainult vaadata, kust midagi maha saab võtta, vaid tuleb mõelda sellele, milline on ühe või teise meetme laiem, sektoreid ületav terviklik mõju. Kahjuks ei saa öelda, et eeltöö oleks olnud nii põhjalik, et näiteks mina Riigikogu liikmena tunneksin, et see, mis valitsusest tuleb, on igakülgsest läbi mõeldud. Üks teema, mille ma veel tahaksin sisse tuua, puudutab pensionäre. Kui me heal ajal tundisime rõõmu, et oleme Euroopas ainukesed, kes maksavad töötavatele pensionäridele täispensioni, siis kas nüüd ei peaks mõtlema sellele, kas eakad inimesed, kes kindla sissetulekuna pensioni saavad, on ikka ühiskonna kõige haavatavam grupp, kellele tuleks seda soodustust jätkata. Võib-olla oleks mõistlik lubada tööturule või töökohti täitma hoopis nooremad inimesed? Maksustame pensioni saava inimese töötasu ja tekitame niimoodi motivatsiooni väljateenitud puhkusele jääda, lastes tööle nooremad inimesed, kellel töökoht ja seega ka sissetulek puudub.

M. Jesse: Pensioni saavatele töötavatele inimestele täispensioni maksmine on olnud küsimus tegelikult juba kümme aastat, aga rumal on see, kui me nüüd rahaliste raskuste olukorras läheme kiirelt midagi tolmutama. Need on just nimelt need klassikalised küsimused, kus otsuse jätkusuutlikkust tuleb arvutada kümme aastat ette, mitte sel hetkel, kui probleem on juba majas.

Teemadest, mida ei taheta tõstatada

T. Kõiv: Asjal on ka teine pool. Teame, et eakate inimeste töötamisel on tegelikult positiivne mõju, sest nende palga pealt makstakse makse, sealhulgas sotsiaalmaksu. See leevendab tegelikult pensionikassa miinust, sest maksumaksjaid on niikuinii vähe. Seetõttu peame ka rasketel aegadel mõtlema, kas on õige hetk midagi püsivalt ära muuta, samuti mõtlema sellele, et kui oleme millegi poolest Euroopa Liidus ainukesed, kas me oleme siis tõesti nii erilised ja mille poolest oleme erilised.

M. Jesse: Just nimelt, ametnikud on sellele küsimusele tähelepanu juhtinud juba aastaid, aga mis jäi tulemata, oli poliitiline otsus. Miks ei tulnud poliitilist otsust? Sellepärast, et selle järele polnud hädavajadust. Ääremärkuse korras – meie pensioniiga algab 63. eluaastast, aga minu keel küll ei paindu ütlema 65-aastase inimese kohta eakas. Võimalik, et see on ainult minu vaatenurk, minu vanaema saab varsti 97 ja kui ma vaatan oma ema, kes ületab 63, ei oska mina öelda ja ei ütleks ka minu tütar tema kohta eakas inimene. Ei usu, et enamik 60-aastastest ise enda kohta ütleksid, et nad on eakad.

A. Toots: Tahaksin haarata kinni laialt levivast fraasist, et Eesti on ainuke Euroopas, Eestil on üldse häda oma ainulaadsuse tajumisega. Sotsiaalpoliitika kontekstis tuleks endalt sagedamini küsida, miks ikkagi teistel ei ole niimoodi. Miks teised riigid ei maksa töötavatele pensionäridele pensioni, miks teistel ei ole vanemahüvitis nii helde nagu meil? Kas nad siis ei hooli oma eakatest ja noortest emadest? Tõenäoliselt see nii ei ole, pigem on sellel ratsionaalsemad ja võib-olla karmimad põhjused. Arvan, et ei tohiks olla pühasid teemasid, mida keegi ei julge tõstatada, olgu see pensionide maksustamine, pensionäride palgatulu maksustamine, vanemahüvitis, pensioniiga, mis iganes, mis praegu on tabuks kujunenud ja mida poliitikud justkui kardavad, sest nad arvavad, et sellest rääkimine tähendab neile poliitilist enesetappu.

T. Kõiv: Mis tabuteemadesse puutub, siis avalikus ruumis ei ole mina kuulnud tõesti räägitavat töötavate pensionäride tulumaksuvabastusest ehk sellest, et pension läheks täielikult maksu alla. Sellest ei ole tõesti räägitud, aga vanemahüvitisest räägitakse minu arust kogu aeg – kas see skeem ja süsteem on õige.

A. Toots: Jah, aga seda räägivad nii-öelda parlamendivälised inimesed, kes ei ole otsustamise juures.

T. Kõiv: Sugugi mitte, sellest räägitakse ka parlamendis ja sellest on rääkinud nii valitsuse kui ka parlamendi liikmed. Tegelikult on vanemahüvitise puhul küsimus skeemis. Hüvitise maksmise skeem on püsinud oma üldistes parameetrites viis aastat ja küsimus on, kas väljamakse ülempiir langeb. Jah, järgmisest aastast piirmäär tegelikult juba langeb, sest keskmine palk väheneb ja seal on selge seos. Aga mis puudutab pensioniiga, siis ühiskonnas tundub olevat suhteliselt selge arusaam selle kohta, et pensionilemineku ea seos keskmise oodatava elueaga on ühene. Kui keskmine oodatav eluiga pikeneb, siis pikeneb ka pensioniiga. Vähemalt mulle tundub, et ühiskonnas saadakse aru, et need asjad käivad koos, neid ei saa lahus vaadata.

Alustada tuleb tulubaasist

H. Ruusing: Vahetult enne siiatulekut lugesin Internetist sotsiaalministri väidet, et kui töölepingu seaduse osas kokkulepet ei saavutata, peame langetama pensione. Mind huvitab, kuidas jõuda selleni, et terviklikult arutada, kust võtame raha ära ja kuhu peaks seda võib-olla juurde andma. Praegu vastandatakse n-ö kaitsetuid gruppe omavahel,

ähvardades, et kui me seda ei tee, siis läheme teise toetust vajava grupi sissetulekute kallale.

M. Jesse: Kui meil on ülesanne kolm miljardit vähendada, saame kärpida ainult sealt, kus on suured rahasummad. Suured rahad on pensionide poolel ja kuskil tervishoius ning ülejäänud kohtades on miljardeid tunduvalt vähem. Seetõttu me üldse ei vaatagi, mida teeme, me lihtsalt vähendame. Jah, olen küsijaga täiesti päri, et käib selline kirvega lähenemine.

A. Toots: Minu meelest tuleneb kogu häda sellest, et küsimus sotsiaalpoliitika tulubaasist on läbi arutamata. Kui viidata taas teistele Euroopa riikidele, eriti Lääne-Euroopa riikidele, siis viimase 10–15 aasta trendid ütlevad, et heaoluriigi finantseerimine ainult sotsiaalkindlustusmaksetest on praeguses ühiskonnas ebaõnnestunud. See ei saa tähendada muud kui sotsiaalpoliitika rahastamist lisaks ka üldmaksudest. Aga meil sellealast diskussiooni ei toimu, ja nii kaua kui tulubaas on sama, ei olegi teist teed kui hirmutada – selleks et mingit hüvitist hoida, peame kelleltki teiselt ära võtma. Praegu käib kogu raha jagamine ainult sotsiaalvaldkonna sees.

M. Jesse: Laiendades seda, mida Anu Toots praegu ütles, et mis on ajalooline Euroopa sotsiaalkindlustussüsteemi põhielement ja mida meie kasutame, on see, et maksustatakse eelkõige palka. Aga kuna inimeste tulu ei koosne enam mitte ainult palgast, vaid on ka teisi tululiike – inimesed on ise väikeettevõtjad või nende tulu koosnebki erinevatest komponentidest –, on teised riigid liikunud maksubaasi laiendamise teed. Meil Eestis maksustatakse ravikindlustusega ainult palgafondi. Tegelikult juhtisime juba aastal 2004 – olin ise üks selle uuringu autoritest – tähelepanu sellele, et Eesti tervishoid ja selle rahastamine toetub kõige rohkem otseselt ainult töötaja palga maksustamisele. Spetsialistid ja rahandusministeeriumi ametnikud teavad seda ammu, aga diskussioon ei ole kuhugi edasi läinud. Aeg maksustada ainult palgafondi ja rahastada selle kaudu kõige suuremaid sotsiaalkindlustuse kulusid on tõepoolest läbi saanud, mis aga ei tähenda, et meie sotsiaalkindlustussüsteemi ülesehitus kui selline oleks läbi kukkunud. See tähendab lihtsalt seda, et peame tulubaasi adapteerima 21. sajandi majandusele.

A. Toots: Rõhutaksin: see, et palgafondi maksud nii-öelda välja ei vea, ei ole praeguse majanduskriisi tulemus. Praegu öeldakse, et ajad on rasked, seetõttu meil ei ole raha, aga tulevad jälle head ajad ja ka raha saab jälle olema. Mulle tundub, et see ei ole nii. Tänapäeva moodne inimene ei tööta enam 45 aastat kaheksa tundi päevas. Ta tahab vahepeal üldse mitte töötada, ta teeb projektitöid, läheb ja töötab kusagil kauges riigis ja maksab makse jumal teab kuhu. Ja siis otsustab hakata hoopis ettevõtjaks. Praegusaja inimeste elustiil ja -mudel on niisugune, et kui püüda seda sobitada 19. sajandi lõpust pärineva Bismarcki sotsiaalkindlustusega, siis see ei saagi õnnestuda, kui kainelt mõelda.

Sassis nagu Kört-Pärtli särk

T. Kõiv: Siin on mitu teemat. Alustaksin lõpust: iga inimene on eriline ja inimesi ei saa ühe latiga lüüa. Üks lahendus ei sobi kõigile. Sellepärast ongi meil kolmesambaline pensionisüsteem. Miks ei saaks ja võiks näiteks töötuskindlustuse puhul olla samamoodi, et inimesel on vaba võimalus maksta lisaks töötuskindlustusmaksleid. Nagu pensioni kolmandat sammast. Kui ta näiteks on töötanud mõned aastad Soomes ja soovib pärast seda saada Eestis töötuna kaitset, siis on ta sellesse panustanud ja tal on võimalus seda saada. Nii anname otsustamisvõimalusi juurde. Töötukassast saab aga välja maksta seda, mis on sinna sisse makstud. Veel eelmisel aastal, rääkimata varasemast ajast, arvati, et töötukassasse kogutud raha jagub aastateks. Täna on päevaks on töötukassasse jõudnud teadmine, et tegelikult jagub raha ainult kuudeks, ja need kuud võivad juba 2010. aasta I

kvartalis täis saada. Sellest tulenevalt on loogiline teha kaks sammu: jätta hüvitised nii, nagu nad praegu on, tõstes samal ajal töötuskindlustusmaksu. See oleks loogiline ja mõistlik, sest tagaks töötukassa jätkusuutlikkuse. Mis puudutab maksubaasi laiendamist, siis siin kõlanud mõtetes ei ole ju midagi originaalset. Võtame näiteks küsimuse, kas pensionid peaksid olema kuidagi ravikindlustusega maksustatud ja kust see raha peaks tulema. Teine küsimus on dividendid, mis on ju kasutatavad kui teistmoodi väljavõetav palgatulu. Kas ka need peaksid olema sotsiaalmaksuga maksustatud või ei? Mina olen lihtsa ja arusaadava skeemi poolt. Kui hakkame segama kõiki makse ühte katlasse kokku ja siis neid poliitiliselt jagama, võib see ühel hetkel tunduda küll toredana, aga teisel hetkel on kõik sassis nagu Kört-Pärtli särk, millest ei tule midagi head. Lihtsust säilitades on samuti olemas lahendusi, mis on veel kasutamata.

A. Toots: Olen sellega kindlasti päri, et süsteemi stabiilsust tuleb hoida. Samas pean ütleva, et uskusin naiivselt, et kui meil on kogumispensioni süsteem, siis see ei ole poliitiliselt manipuleeritav. Me ju mäletame, kui kaua vaieldi selle üle, kes mitu protsenti kuhu kannab. Aga nüüd tegi valitsus kiire otsuse ja selgub, et süsteem on poliitiliselt manipuleeritav. Nii et minul on küll kadunud usk Eesti sotsiaalkindlustussüsteemi stabiilsusse. Ja kadunud ei ole ainult minu usk. Ka paljud noored ütlevad: ah, ma ei tahagi palka. Vormistame selle kuidagi, nagunii riik enam ei maksa. Eelarvetasakaalu nimel toodi teised asjad ohvriks. Ma ei tea, kas ohver ei olnud mitte liiga suur.

T. Kõiv: Minu arvates on see ohver ajutine. Küsimus on lõppude lõpuks selles, et kogu arutlemine riigieelarve ümber teenib tegelikult lihtsat eesmärki: nii nagu ettevõttes ja koduses majapidamises, peavad ka riigis olema tulud ja kulud tasakaalus. Ei saa rohkem kulutada, kui sisse tuleb. Tegelikult ei räägi me Eestis isegi mitte nullini, vaid ainult miinus kolmeni jõudmisest. See ongi ju see, kuidas leevendame langust, sest räägime miinus kolmest.

Haigekassa raha seisab

M. Jesse: Kui pere peab vaatama, et tulud ja kulud oleksid tasakaalus, siis Riigikogu ja valitsus on tegelnud ikkagi ainult kulude poolega ja tulude pool on olnud tabu. Väljaarvatud aktsiisitõusud, mille üle mul tervise Sektoris töötava inimesena on ainult hea meel, sest ma tean, et tubakaaktsiisi ja alkoholiaktsiisi tõus toovad kaasa rahva tervise paranemise. Kui küsida aga noorte emade käest, kas nad tahavad maksta üks protsent tulumaksu rohkem, nii et nende laps saab vabalt perearsti juurde või eelistavad nad tasuta perearstiabi, siis olen täiesti veendunud, et kõik noored pered eelistavad saada tasuta perearsti juurde. Täpselt sellised need valikud ongi. Nüüd pean aga ütleva midagi, mis mul on hinge peal, sest ma tõesti tunnen, et olen isiklikult Eesti arstkonda ja õdesid ning Eesti inimesi petnud. Aastal 2001, kui haigekassa avalik-õigusliku organisatsioonina loodi, oli Eesti just 1998.–1999. aasta majanduskriisist välja tulnud. Sellel väga raskel ajal hakkas haigekassa koguma reserve. Kohtusin arstide ja õdede ning haiglate ühendustega ja põhjendasin reserve kogumise vajadust. Kuid siis ütlesid Andres Kork ja veel mõned: mis neid reserve koguda, kui neid vaja läheb, siis neid nagunii ei anta. Nüüd olemegi tegelikult olukorras, kus haigekassal on erinevalt töötukassast reserv olemas, kusjuures haigekassa reserv tagaks arstiabi kättesaadavuse järgnevat kolmeks-neljaks aastaks, mitte ainult kolmeks-neljaks kuuks. Aga selleks, et riigieelarvet makromajanduslikult tasakaalustada, on haigekassal kästud takistada inimestele raskel ajal arsti juurde pääseda. Täpselt nii, nagu Anu Toots ütles, tehtud on poliitiline valik – muud kulutused ja madalad maksud on seatud prioriteediks, halvendades sellega arstiabi kättesaadavust.

T. Kõiv: Haigekassa reserve koha pealt olen nõus, et sotsiaalmaksu ülelaekumine tootiski väga mõistlikus osas reserve. Olen seda meelt, et nii nagu suure kasvu tingimustes

pehmentati kasvu, tuleks nüüd suure languse tingimustes pehmentada langust. Ja tegelikult seda langust ka pehmentatakse, võib-olla ainult väiksemal määral, kui tahaksime. Siin ei jää muud üle, kui usaldada haigekassa nõukogu, kuhu seaduse järgi kuuluvad nii sotsiaalminister kui ka rahandusminister, kellest üks liigutab üht, teine teist hooba. Ühe jaoks on oluline tervishoid ja kõik, mis sellega seotud, teise jaoks eelarve tasakaal. Loodan, et nad teevad seal kõik, nagu vaja. Mis puudutab üksikisiku tulumaksu ja sotsiaalmaksu, siis hetk tagasi rääkisime, et me ei aja skeeme omavahel sassi. Näide, et tõstame tulumaksu ja siis saab ravikindlustus raha juurde, paneb kaks erinevat süsteemi kokku.

M. Jesse: Ei, vastupidi. Ongi just nimelt nii, et ravikindlustus ei vaja raha juurde. Piltlikult öeldes on ravikindlustusel haigekassa keldris rahakotid olemas, suured kotid rahaga, kuid haigekassal on keelatud neid rahakotte puutuda sellepärast, et tulumaksu on riigieelarves puudu, hariduses on raha puudu, üks ole. Me kõik saame sellest aru, aga haigekassale ei ole vaja raha juurde, haigekassal on raha olemas, mida kasutada, ainult tal ei lubata seda teha sellepärast, et riigieelarves läheb muidu tulumaksu pool tasakaalust välja.

H. Ruusing: See on küsimus, kas headel aegadel erinevate institutsioonide korjatud reserve tuleks kasutada samas valdkonnas, kus need koguti, või võib neid kasutada riigieelarve kui terviku huvides.

Iga kroon peab minema asja ette

H. Ruusing: Kas kogu raha, mis sotsiaalvaldkonda läheb, kasutatakse efektiivselt? Kas tervishoius on ravikvaliteedi säilitamiseks tarvis ikkagi nii palju raha või tõusid seal näiteks vahepeal hinnad nii palju, et tegelikult võiks seal tulla kõne alla ka hinnalangus?

M. Jesse: Viimane hinnatõus, mis tervishoius oli, on Riigikogu tehtud, tõstes ravimite käibemaksu. Aga nagu igal pool, saab ka tervishoius alati tegutseda paremini, efektiivsemalt. Kuigi, kui võrdleme ennast teistega, siis nagu Tõnis Kõiv ütles, toimetame tegelikult Eestis tõhusamalt kui kõik ülejäänud Euroopa Liidu liikmesriigid. Kui vaadata, millist arstiabi me millise kulu eest pakume, siis meie kulu tervishoiule protsendina SKT-st on Euroopa Liidus üks madalamaid.

T. Kõiv: Tänu haigekassa tublile tööle hinnaralli tervishoiusektoris ei jõudnud. Mina küll ei näe tervishoiusektoris kohti, kus hinnad oleksid paisunud üle mõistuse kõrgeks. Kui üldse vaadata, kuhu ravikindlustuse raha kulub, siis kasvavaks mureks on pigem töövõimetushüvitised, sest seal on kasv olnud suur. Tegelikult teab meist vist igaüks mõnda sõpra või tuttavat, kes on leevendanud oma tööandja olukorda sellega, et on võtnud nn sinise lehe ja elanud mõnda aega haigekassa rahast. Kui on väikesi lapsi, siis on eriti tore, sest hüvitist saab 100 protsenti palgast. See on tõsine probleem, kohe-kohe on jõustumas muudatused, mille tulemusena motivatsioon niimoodi rasket aega haigekassa kulul üle elada peaks vähenema. Üldiselt arvan, et meie tervishoiusektor on olnud ja on jätkuvalt väga tubli, mis ei tähenda seda, et peaksime oma haiglavõrku pidevalt jälgima ja vaatama, et teeksime õigeid asju õiges kohas. Näiteks jälgima, et teatud tervishoiuteenused maakonnalinnadest ei kaugeneks, ei liiguks sealt Tartusse ja Tallinna kui kõrgema taseme keskustesse. Probleemid on suures osas võimalik ära lahendada esmatasandi tervishoius, kui sinna õigel ajal pöördutakse, ja odavamalt. Seetõttu on teha hulk tööd, et meil oleksid korralikud perearstikeskused, ning oluliselt panustada sellesse, et meil üldse oleks perearste järgmise viie või kümne aasta jooksul.

H. Ruusing: Kuidas on kõigi teiste valdkondadega, kaasa arvatud peretoetused?

T. Kõiv: Igasuguste toetuste puhul on põhiline, et need läheksid sellele, kellel on vaja.

H. Ruusing: Kas lähevad?

T. Kõiv: Mitte alati. Võtame sellesama paljuräägitud 300-kroonise lastetoetuse. Eestis on kindlasti väga palju lapsi, kellele oleks normaalsete hädavajaduste tagamiseks vaja mitte 300, vaid 600, 900 või 1200 krooni kuus. Seetõttu peaksime muutma universaalse lapsetoetuse ikkagi toetuseks, mida makstakse hädasolijatele ja abivajajatele ning tunduvalt rohkem kui praegu. See on väga valus tee ning väga valus arutelu. Aga seda tuleb arutada nii selgelt kui võimalik, kaaludes hoolikalt, millised on võimalikud kaotused ja võidud ning kuidas see käib kokku individuaalse lähenemisega, mida me ühes või teises kohas ikkagi rõhutame.

Millist tüüpi toetusi eelistada

A. Toots: Kui rääkida sellest, kas toetused peaksid olema universaalsed või vajaduskohased, siis esimest liiki toetusi on võrreldud – see oli vist Andrus Ansipi väljend – raha puistamisega lennukilt. Selles ütlemisses on oma tõetera. Aga teisest küljest, kui mõtleme, et teeme näiteks lastetoetuse vajaduskohaseks, siis tähendab see palju suuremat bürokraatiat. Keegi peab korjama pabereid, kontrollima nende õigsust, pealegi on perede majanduslik olukord Eestis suhteliselt ebastabiilne. Selle meetme ümbertegemine võib tegelikult anda peredele suhteliselt väikest efekti, paisutades samal ajal riigi bürokraatiat. Ja on ka selline tahk, mida Eestis pole keegi minu teada uurinud, aga mida näiteks Põhjamaades on täheldatud – universaalsed toetused suurendavad sotsiaalset turvalisust. Vajaduskohaste toetuste puhul on inimesed sageli rohkem stressis, nad kahtlustavad, et ametnik käitub nendega ebaausalt, teeb sobi või kohtleb neid ebaõiglaselt, mida iganes. Nii et vajaduskohasuse printsiip võib lõpptulemusena minna riigile kulukamaks.

M. Jesse: Praegune kriisi või ütleme majanduslanguse hetk on sobiv aeg vaadata toetuste süsteem uuesti üle ja mõelda, mis on meie eesmärk ja mis abinõud eesmärki kõige paremini täidavad. Maailmas ei ole meie ainsad, kes praegu selle üle mõtlevad. Kui on palju pisikesi toetusi, näiteks 10–12 liiki eri toetusi, siis tundub olevat mõistlik liita kõik summad kokku ja sihitada seejärel kogu toetustepakett väiksema toetuste arvu kaudu paremini abivajajateni. Olen olnud mõnda aega ühe rahvusvahelise organisatsiooni töötajana Moldovas, kus kehtis üle paarikümne eri liiki toetuse, mis riigi vaesuse tõttu olid imepisikesed, meie vääringus 25–30 krooni kuus. Seal prooviti seda süsteemi niimoodi muuta, et vaadati, kas 25 toetuse asemel saaks sisse seada neli korralikku toetust, millest inimestel oleks rohkem abi. Poliitilist otsust aga ei sündinud. Meie toetustesüsteem nii kaootiline ei ole, aga tulemusliku reformi eeldused tekivad ka siin alles siis, kui paneme suurema paki eri toetusi kokku ning vaatame korraga nende sihitust ja eesmärki.

T. Kõiv: Olen täiesti nõus, et igasugune individuaalne lähenemine ja vajaduspõhine tegutsemine on kallid ja paisutab haldusaparaati, aga teistmoodi inimestele individuaalselt läheneda ei saa. Maksuamet ei lähtu ju maksude kogumisel keskmisest palgast. Ei tohi mõelda ka sotsiaalpoliitikas, et toetame kõiki võrdselt. Näiteks sellesama universaalse lapsetoetuse muutmine vajaduspõhiseks toob kaasa väga palju vastamata küsimusi. Kõigepealt, kes on vajaduste hindaja, kas riik või kohalik omavalitsus? Millised peavad olema alusandmed? Kui tõmmata kuhugi piiri, millest alates hakatakse suuremat toetust saama või üldse toetust saama, siis kas see viiteaeg on kolm kuud, kuus kuud, aasta? Küsimusi on hulgaliselt, aga neid tulebki arutada, arvutada ning mitte mõelda, et kui kõik see on suur, raske ja kallid töö, siis las läheb parem vanamoodi edasi. Nii ka ei saa.

M. Jesse: Ei saa. Aga kui pikalt on sellest kõigest räägitud. Sama lauset, et toetused peaksid olema vajaduspõhised, olen raudselt kuulnud ka 2000. aastate alguses. Kuid mitte ühtegi konkreetset skeemi, et oleme vaadanud ja sellised on variandid, ei ole tulnud ei sotsiaalministeeriumi ametnikkonnast ega kusagilt mujalt. Järelikult ei ole vist keegi nende variantide väljatöötamisega seni tõsiselt tegelenudki. Senikaua, kuni see on lihtsalt abstraktne rääkimine, ta abstraktseks jääbki.

T. Kõiv: Tegelikult tuleb võtta asjadest rääkimist osana teost, sest eelnevalt rääkimata ei sünni ka tegu. Kui oleme sellises staadiumis, et reformist juba räägitakse, siis on vähemalt loota, et jutule järgneb mingil ajal ka tegu.

Elluastujate kurvad väljavaated

H. Ruusing: Räägime inimesest, kes praegu töötuks jääb. Viimastel aastatel on ilmselt suur osa Eesti elanikest hinnanud, et nende elu läheb pidevalt paremaks. Nüüd on paljud pered olukorras, kus tööd juba ei ole või ähvardab töötuks jäämine. Milline osa elanikest on praegu kõige haavatavam? Kes on need, kes majanduskriisi tõttu kõige suuremasse hätta jäävad?

A. Toots: Vaadates natuke kaugemale, pean kõige keerulisemaks 20-aastaste põlvkonna perspektiive. Nemad on just need, kelle lootused noorsoole omaselt väga kiiresti tõusid. Kõik nad kujutasid ette, et lõpetavad kolme aastaga ülikooli, väga paljud neist olid juba tööl, teised lootsid saada kõrgepalgalise töökoha, kuid nüüd on kõik kokku kukkunud. Neid ei huvita kindlasti sellised Tallinna kriisipaketi-laadsed üritused, kus saab konkureerida trammi- või trollikoristajaks, nende ambitsioonid on palju suuremad. Samas ei ole need ainult ambitsioonid, nad on ka valmis rohkemaks. Nendel on kõrgem haridus, paljudel ka magistrikraad, ja järsku leiavad nad end tänavalt. See on tõsine asi ja ma arvan, et kui Eesti ei pööra selle põlvkonna positsioneerimisele kiiret tähelepanu, siis võime nad lihtsalt kaotada.

T. Kõiv: Minu meelest on veel suurem probleem need 20 ringis noored, kellel ei ole ei kõrgharidust ega ka kutseharidust, ainult üldharidus ja mingi üürrike töötamiskogemus. Samas nende suhtes, kellel kõrgharidus juba käes, oleksin natuke positiivsemalt või helgemalt meelestatud. Kõrghariduse omandamine eeldab oskust ikkagi teha suuremal määral iseseisvat tööd ja vabalt oma valikuga hakkama saada. See oskus on inimesele ka praeguses raskes olukorras vajalik, pakkudes talle suuremaid eeldusi nii uue töö leidmisel kui ka ettevõtjaks hakkamisel.

M. Jesse: Marju Lauristin on välja toonud, et praeguse kriisi kõige suurem riskirühm on 20–30-aastased kõrgharidusega inimesed, kelle võetud rahalised kohustused ja kõrge enesehinnang ei ole vastavuses tööturul pakutavate töökohtade ja palgatingimustega. See on väga valus küsimus ja eriti valus just meesterahvastele, sest naised on läbi aegade olnud erinevatel põhjustel paindlikumad, rohkem oma uhkust allaneelavad. Meestel läheb see oluliselt keerulisemalt.

T. Kõiv: Enesehinnanguga peab paratamatult iga inimene ise hakkama saama. Mis puudutab neid ülisuuri kohustusi, siis siin – kui räägime eluasemelaenudest – ei tohi ära unustada, et igal kohustusel on kaks poolt – üks, kes võttis, ja teine, kes andis. Või teises järjekorras – üks, kes andis, ja teine, kes võttis. Ilma üheta ei ole teist. Riski võtsid mõlemad. Kui nüüd selgub, et üks osapool on oma riske alahinnanud ja ei ole enam suuteline laenu tagasi maksma, siis mitmel puhul on lahenduseks see, kui loobutaksegi üle jõu käivast elamisest ja valitakse väiksem eluruum. Aga mitte ainult üks osapool, laenuvõtja, ei kanna kogu riski ja vastutust, vaid ka teine. Ehk lihtsamalt öeldes: kui laen

on antud ja võetud mingisuguse kinnisvara soetamiseks ning selle kinnisvara väärtus on praegu väiksem kui laenusumma, siis vastutus peab jagunema kahe poole vahel. Üks jääb ilma oma kinnisvarast, teine rahast, mis selle müügist puudu jäi.

M. Jesse: Aga meie seadusandlik regulatsioon on praegu selline, et inimene müüb oma kodu maha ja maksab pangale seda vahet kinni ikka edasi.

T. Kõiv: Ütlen kõigile, et tegelikult on inimestel vaja oma õiguste eest rohkem seista. USA-s see ju toimib. Olen arutanud kolleeg Igor Gräziniga, mida meil oleks vaja seadustes muuta, et samasugune süsteem nagu USA-s toimiks ka Eestis. Tema sõnade järgi ei olegi meil otseselt vaja midagi muuta. Tuleb lihtsalt võib-olla esimesel katsejänesel kohtust läbi käia ja luua pretsedent – ning ei olegi enam mingit küsimust. Nii et tuleb lihtsalt enda eest seista nagu ikka ühiskonnas.

A. Toots: Mis puutub sellesse, et ülikooli lõpetanud on adekvaatse enesehinnanguga, kohanevad kiiresti, on head iseõppijad ning vajaduse korral valmis oma ettevõtlust alustama, siis mul on väga kahju, et see paljudel juhtudel niimoodi ei ole. Ülikool on muutunud massikooliks ja sinna tulevad väga erineva vaimse, intellektuaalse ja emotsionaalse kapatsiteediga inimesed. Ning ka lahkuvad erinevalt, sest nende kolme aastaga, mis me neid näeme, ei ole võimalik imet teha. Aga tahan jätkuvalt öelda, et riik peaks nendest rohkem hoolima. Võime öelda küll, et vahetagu eluase odavama vastu, aga 30-aastastel ongi oma küprokmajake kuskil põllu peal ainus asi, mida neil ei ole millegi vastu vahetada, ainult ämma-äia juurde tagasi kolida.

Eesti valiku koht

H. Ruusing: Laen on inimese enda vastutus ja risk, aga tavaliselt on nendel laenuvõtjatel ka lapsed. Kui suured on riigi kohustused, et me ei jõuaks olukorrani, kus on hulk lapsi, kes seetõttu, et nende vanemad on sattunud majanduslikult väga raskesse olukorda, satuvad ise samuti teistega ebavõrdsesse olukorda. Küsimus on seega selles: kust läheb piir, millest alates peab omavalitsus või riik sedasama perekonda, kes ei jõua enam laenumakseid tasuda, nii palju toetama, et tema lapsed ei langeks vaesusesse?

M. Jesse: Siin ongi valiku koht, mis me peame Eestis tegema. Kas peame tagama, et kõigil lastel, sõltumata nende vanemate rahakoti hetkeseisust, on hea kasvukeskkond? Kas meil on olemas kõigile kuni 16-aastastele noortele tasuta soe koolilõuna või mitte? Kas meil koolide õppevahendid on tasulised või tasuta? Nende valikute ümber on juba Riigikogugi aeg-ajalt püselnud. Tehakse ettepanekuid, et koolilõunat ei peaks riik toetama, las kohalikud omavalitsused ise vaatavad. Me teame, mis siis juhtub. Viimsi suudab seda teha, väga paljud teised omavalitsused ei pruugi suuta. Analüüsides kriisi mõjudest lastele ja nende tervisele Soomes 1990–1994 on selge, et läbi kriisiaja selliste avalike teenuste säilitamine on ülioluline, et ei tuleks halbu lühiega kaugtagajärgi.

H. Ruusing: Kas ongi mõtet vastandada seda, mis on otseselt riigi ja mis omavalitsuse ülesanne? Tegelikult ei saa omavalitsus olla lõppkokkuvõttes väga palju rikkam kui riik, lõpmatuseni rikkam olla.

T. Kõiv: Muidugi ei ole siin väga jäika vahet mõtet tõmmata, eriti inimese poolt vaadatuna. Aga võtame koolilõunad, mida riik ei maksa ju lõpuni kinni. Riik maksab ainult mingisuguse kokkulepitud summa ja kui see kohapeal kujuneb kõiki kulusid ausalt arvestades suuremaks, siis on kohaliku omavalitsuse otsustada, kas ta katab ülejäänud osa kogukonna rahast või laseb selle konkreetsetel sööjatel ise kinni maksta. Samas peame praegu mõtlema juba sellele, et võib-olla tuleb osale lastest lähiajal hakata andma ka

hommikusööki ja enne koolist äraminekut isegi õhtuoodet. Siin peab just kool olema tasemel ning valmis selle peale mõtlema ja vajaduse korral ka raha panustama, sest rahata ei saa midagi. See kõik eeldab muidugi taas individuaalset lähenemist igaühale, sest ka lasteaias on ju niimoodi, et osa vanematest maksab toiduraha täies ulatuses, osale mingis osas kompenseeritakse jne. Samasugune paindlikkus võiks olla ka koolis, kuigi see nõuab korraldajatelt rohkem vaeva, aga hädasolijale on sellest suur abi.

H. Ruusing: Kas järgmiste aastate jooksul muutub uuesti tavapäraseks, et näeme tänaval kerjuseid ning mingisugune osa meie ühiskonnast satub otseselt tänavale, otseselt vaesusse? Kui nüüd tagasi mõelda, siis ma ei mäleta, et oleksin viimase viie aasta jooksul ühtegi kerjust näinud. Kas tagasilangus tuleb suur ja kas selle vastu saab midagi teha? Või jääme lootma selle peale, et igaüks rabeleb ise sellest välja, et oleneb sellest, kui kohanemisvõimeline ta ise on. Kui on, siis jääb ellu, ja kui ei ole, tekivad meil uuesti nn Kopli liinid.

T. Kõiv: Mina olen kerjuseid kogu aeg näinud, sa võib-olla käid “valedes kohtades”. Mulle tundub, et kõige alumine kiht või see kõige suurem hädasolija, kes sisuliselt varjupaikades ja tänaval elab, on ajast aega olemas olnud. Mureteksin rohkem nende inimeste pärast, kellel on oht sinna langeda. Nende hulgas on tööpõld tegelikult kõige suurem. Seda võiks pidada isegi omaette väljakutseks, kas saame sellega lähikuudel, võib-olla isegi lähiaastatel niimoodi hakkama, et inimesed ei heituks, vajuks päris põhja, vaid selle asemel püüaksime nad mõistlikul tasemel kinni.

Põhiprobleemiks tööturu nõrkus

A. Toots: Minu meelest on kaks kriisi, mis meil olnud on, väga erinevad. Praegune on selles mõttes süngem, et lahendusi leida on raskem. Ühest küljest ma ei usu, et kerjuste või absoluutses vaesuses elavate inimeste hulk suureneb. Pigem pean ohtlikuks, et meie tööturg ei ole valmis ei praegu ega kardetavasti ka kahe aasta pärast pakkuma inimestele kvalifitseeritud kaasaegseid töökohti. See on suur vahe eelmise kriisiga võrreldes. Siis oli meil struktuurne tööpuudus, kangrud õpetati ümber telleriteks ning asi oligi lahendatud. Aga praegu ei näe ma ühtegi nišši, kus uued töökohad hakkaksid tekkima – see teeb mind kõige murelikumaks. Teine suur erinevus on eraisikute suur laenukoormus. Kui inimesel on kodulaen, mida ta võib-olla ei suuda tagasi maksta, ja kui tal ei ole ka sugulasi, kelle juurest peavarju otsida, või mingit suvilaonnikest, kuhu halbadeks aegadeks varjuda, on tal kodutuks jäämise risk täiesti olemas. Aga põhiprobleemiks on tööturu nõrkus ja see, et neid kuulsaid “tarku töökohti” meil ei ole.

M. Jesse: Ma ei usu samuti, et meil otsest kerjamist tänavatel juurde tuleb, mul on tunne, et meie kliima ka ei soosi seda. Küll olen paljus päri sellega, mida Anu Toots ütles: meil on noored, kelle enesehinnang on kõrge ja laenud vajavad tagasimaksmist. Aga siin ei ole me selle probleemiga ka täiesti üksinda. Islandi kolleegid, kellega mul on olnud võimalus kahe viimase kuu jooksul kaks korda rääkida, ütlevad ka, et nende majandusprobleemid on tegelikult eelkõige Reykjaviki ja noorte perede probleemid, kelle laenud on täpselt nagu meil eurodes. Väikelinnade ja külade kalurid elavad samamoodi, nagu nad enne elasid, aga nad näevad, et väljaränne tõenäoliselt suureneb, ajutine väljaränne, sellepärast et noored lihtsalt peavad mujalt Euroopast, eelkõige eurotsoonist tööd otsima. Tõenäoliselt võib ka meil see esile tulla, kui leiab aset mõtlemise muutus, mis ilmselt jõuab kätte siis, kus ilmub paar esimest ajalehe esiküljelugu kodu kaotanud noorest perest. Meie praegune mõtlemine on veel selline, et töötus on Ida-Viru kaevurite ja kangrute probleem, aga teisi inimesi – kui ehk mõni kalatööstus kuskil saarel välja arvata – tööpuudus ei puuduta. Praegune aeg võib panna ka 30-aastase kõrgharidusega inimese mõistma, et temagi ei pruugi alati üksinda hakkama saada ning võib mingil hetkel vajada

teiste abi, riigi ja kohaliku omavalitsuse tuge. Mul endal on lootus, et meil on ühiskonnas ikkagi solidaarsustunne olemas ja see suureneb.

A. Toots: Kahjuks on parastamist – ise võtsid laenu, miks sa varem ei mõelnud – meil liiga palju. Arvan, et enamik inimesi, kes kodulaenu võttis, ei teinud seda luksuse nimel. Noored lihtsalt tahtsid omaette elada, see on normaalne soov.

T. Kõiv: Nii et see kriis tuleb neile lõppkokkuvõttes kasuks, sest igasugune raske aeg õpetab asju, mida heal ajal ei tule meelde õppida. Näiteks kui proua Michelle Obama teeb Valge Maja tagaaedapeenra, kuhu paneb juurvilju või mida iganes kasvama, siis on see tegelikult väga selge sõnum lihtsale ameeriklasele: kui vähegi võimalik, kasvata midagi ise. See aitab lisaks toidulaua rikastamisele sisendada valmisolekut ise hakkama saada. Kahjuks seda tüüpi eeskujusid on meil Eestis praegu vähe, aga küllap vanad talupojatarkused jälle meelde tulevad. Nii nagu ka börsikriis tõi paljud mõistusele, et börs ei ole midagi ulmelist, kus raha lihtsalt tekib. Mitte millestki ei teki midagi, tulemuse toob ikkagi omapoolne panustamine ja mõtestatud tegevus. Lihtne vahendamine, et ostan korteri optsioonimajas, mida pole veel olemaski, ja müün selle edasi, kui korter valmis saab, ning teenin sellega suurt raha, ei saa ju pikalt kesta. Raha teenitakse ikka tööga, nagu me kõik oleme oma vanematelt kuulnud. Nüüd tuleb see tõde jälle tagasi.

M. Jesse: Rääkisime siin pikalt töötajate enesehinnangu korrigeerimisest. Täpselt sama puudutab ka poliitiliste otsuste tegijaid ja nende mõtlemist. Korrektsioonid peavad toimuma nii Riigikogu kui ka valitsuskabineti tänaste liikmete mõtlemises. Mul on seda kriisi vaadates tunne, et kui me finantskriisist läksime majanduskriisi ja sealt edasi valitsuskriisi, siis ainus viis sotsiaalse kriisi ärahoidmiseks on tõepoolest see, et sama korrektsioon nagu töötajate mõtlemises toimuks ka poliitiliste otsuste tegijate hulgas, hoolimata sellest, et meil on käesoleval aastal kahed valimised ja ka Riigikogu valimine on varsti ukse ees.